

Näkökulmia työttömyyteen sosiaalipedagogisena kysymyksenä

Raija Väisänen

Tiivistelmä

Työttömyys yksilöllisenä ja yhteiskunnallisena kysymyksenä on ajankohtaistanut myös sosiaalipedagogisen työn tarvetta yhteiskunnassa. Nyt kaivataan sellaista sosiaalipedagogista työtettä, joka tähtää erityisesti työssä selviytymisen tukemiseen, mutta samalla myös työttömyystilanteen ymmärtämiseen ja siitä selviytymiseen. Sosiaalipedagogisessa näkökulmassa painottuu ihmisen työttömyysvaiheen ymmärtäminen hänen elämänkulkunsa ja elämäkokemuksensa kautta. Työttömyys turvattomuuden aiheena on sosiaalipedagogisena kysymyksenä kiinnostava. Yhtenä sosiaalipedagogisena perustehtävänä voisi olla esimerkiksi perusturvattomien ihmisten tunnistaminen ja heidän omien voimavarojensa vahvistaminen niin, että syrjäytymisriski jäisi mahdollisimman vähäiseksi. Muutoksen aikaansaaminen on keskeistä sosiaalipedagogiikassa. Tämä näkökulma korostuu erityisesti silloin,

kun työttömyyden ongelman ratkaisukysymyksenä halutaan korostaa ihmisten oikeutta elinikäisen oppimisen mahdollisuuteen.

1 Epävakaata työelämä – ajankohtainen lähtökohta sosiaalipedagogisen työn tarpeelle

Sosiaalipedagogisen toiminnan yhtenä periaatteena on ollut ihmisen kehitysmahdollisuuksien huomioiminen siinä yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jossa hän elää. Se on merkinnyt konkreettisen sosiaalishistoriallisen kontekstin huomioimista sekä ihmisen ja yhteiskunnan ymmärtämistä. (Hämäläinen 1995; Hämäläinen & Kurki 1997.) Sosiaalipedagogisen toiminnan kannalta on keskeistä tiedostaa, että oletus tasapainoisesta yhteiskunnallisesta todellisuudesta on kyseenalaistunut samanaikaisesti, kun yleinen epävarmuus, satunnaisuus, nopea muutosvauhti sekä moniarvoisuus ja monimuotoisuus ovat yleistyneet yhteiskunnassamme. Palkkatyön uudelleen jäsentyminen ja sen väheneminen on nostanut esiin maailmanlaajuisen kysymyksen epävakaasta työelämästä yleensä. Epävakaan työelämän käsite on voitu liittää esimerkiksi yksilöä koskevaan, jo läsnäolevaan todellisuuteen työn loppumisesta tai sitten globaaliin huoleen työn loppumisesta. (Rifkin 1995; Bauman 1996; Koistinen 1999.)

Tietoisuus sosiaalipedagogisen toiminnan tarpeesta on kasvanut, kun epävakaan työelämän yleistyessä ovat nousseet esiin myös ihmisten väliseen eriarvoisuuteen liittyvät kysymykset. Esimerkiksi pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvien taloudellisten ongelmien ja sopeutumisvaikeuksien tiedetään (Nätti 1996; Suikkanen 1999) kohdistuvan muita useammin yhtäältä vähän työkokemusta omaaviin nuoriin työntekijöihin ja toisaalta taas vähän koulutusta saaneisiin ikääntyviin työntekijöihin.

Sosiaalipedagogisen näkökulman kannalta on kiinnostavaa lähestyä työn jatkuvuuteen liittyvää epävarmuutta myös

alakohtaisesti. Epävarmuuden on todettu keskittyvän erityisesti aloille (maatalous-, teollisuus- ja palvelut), joilla huipputekniikan kehitys vähentää ihmistyövoiman tarvetta (Rifkin 1995; Koistinen 1999; Tornberg & Väyrynen 1998). Mielenkiintoinen sosiaalipedagoginen kysymys on, miten eri alojen työntekijät tulevat selviytymään monimuotoisesta teknisestä todellisuudesta oman työnsä arjessa ja miten he omaksuvat elinikäisen oppimisen paradigman tilanteessa, jossa työn jatkumisen epävarmuus on aina läsnä.

Yhteiskunnan monimuotoisuus, pirstaleisuus, sattumanvaraisuus ja nopea kehittyminen vaikuttavat siihen, että 2000-luvun alun yhteiskunnassa tarvitaan edelleen sellaista sosiaalipedagogista työtettä, joka tähtää erityisesti työelämässä selviytymisen tukemiseen muuttuvassa yksilöllisessä ja yhteiskunnallisessa todellisuudessa. Sosiaalipedagogiikassa on painotettu (Hämäläinen & Kurki 1997) sellaisia pyrkimyksiä ja toimintoja, jotka parantavat ihmisen valmiuksia oman elämänsä subjektina toimimiseen. Tuettaessa mahdollisuuksia elämänhallintaan voidaan vahvistaa myös yhteiskunnallista integraatiota ja estää syrjäytymistä. Tavoitteena on ihmisen auttaminen tekemään, mitä hänen tulee ja mitä hän voi tehdä. Lähiyhteisön tuki on työssä selviytymisen kannalta erityisen merkittävä.

Sosiaalipedagogista otetta kaivataan työelämän epävarmuudessa myös kriittisen tietoisuuden herättämiseen ja niin sanottujen itsekasvatuksellisten prosessien vahvistamiseen. Ihmiset tarvitsevat sellaisia tietoa ja taitoa sekä joustavuutta ja luovuutta kehittäviä valmiuksia, joiden avulla he ovat valmiita paitsi ottamaan vastuuta omasta ja läheistensä elämästä myös vaikuttamaan laajemmin yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

2 Työttömyys turvattomuuden aiheena – haaste sosiaalipedagogiselle ajattelulle ja työlle

Työttömyys turvattomuuden aiheena on sosiaalipedagogisena kysymyksenä erityisen kiinnostava; se on yleisin (70 %) turvattomuuden aihe suomalaisille työkäisille (Niemelä et al. 1997; Väisänen 1995) ja lisäksi siihen liittyy myös monia syrjäytymistä edistäviä elementtejä. Työttömyys on yksilöllinen elämäntapahtuma ja erilaisten elämäntapahtumien yhteydet esimerkiksi elämään tyytyväisyyteen yleensä ovat myös olleet tutkimuksen kohteina (esim. Kainulainen 1998).

Työttömäksi joutuminen merkitsee taloudellisen tilanteen vaikeutumisen lisäksi usein myös esimerkiksi perhe-elämän, vapaaajan ja työn välisten suhteiden uudelleen arviointia. Samalla se voi heikentää kansalaisten yhtäläisiä mahdollisuuksia yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Esimerkiksi työntekijän ikä, ammattiasema, työhistoria ja elämäntilanne vaikuttavat siihen, miten työttömyys koetaan. (Koistinen 1999.)

Työttömyyden seurauksista työttömyysturvan niukkuus aiheuttaa turvattomuutta suomalaisista työkäisistä joka neljännelle. Turvattomuus on sitä yleisempää mitä nuoremmasta työmarkkinasukupolveista on kyse. Työttömäksi joutuneella on usein vaarana myös erilaisten toimeentulojärjestelmien väliin putoaminen. Eri järjestelmien kautta saatuun toimeentuloon tulee helposti katkoksia, jotka yksilön kannalta voivat olla monella tavoin kohtalokkaita. (Niemelä et al. 1997.) Myös toimeentulotukiasiakkaiksi joutuvat useimmin ne, jotka ovat olleet epävakaisissa työsuhteissa ja joutuneet työttömiksi (Pohjola 1996).

Sosiaalipedagogisessa työssä korostuu syrjäytymisen ehkäisy ja näin ollen kohderyhmänä voisivat olla esimerkiksi niin sanotut perusturvattomat ihmiset. Suomalaista turvattomuutta käsittelevässä tutkimuksessa (Niemelä et al. 1997) perusturvattomiksi on määritelty henkilöt, joille turvattomuutta aiheutuu eri elämänalueille liittyvissä asioissa keskimääräistä enemmän. Työttömyys on turvattomuuden aiheena perusturvattomien ryhmään kuuluvista huomattavasti useammalla kuin perusturvallisten ryhmään kuuluvista. Työttömyyden ilmiötä tulkittaessa voidaan puhua myös syrjäytymisen aiheuttamasta turvattomuudesta, sillä työstä ja sen takaamasta toimeentuloturvasta ulkopuolelle jäämistä on pidetty keskeisenä syrjäytymisen ilmentäjänä (esim. Niemelä et al. 1997, 99–100). Yhtenä sosiaalipedagogisena perustehtävänä voisi olla esimerkiksi perusturvattomien ihmisten tunnistaminen ja heidän omien voimavarojensa vahvistaminen niin, että syrjäytymisriski jäisi mahdollisimman alhaiseksi.

3 Työttömyys sosiaalipedagogisena ymmärtämisen ja tulkitsemisen problematiikkana

Sosiaalipedagogiikassa ymmärtämisen näkökulma pohjautuu hermeneuttiseen tieteenfilosofiaan. Yhteiskuntakeskeisessä hermeneuttisessa tutkimusotteessa on keskeistä yhteiskunnan todellisuuden, kehityksen, tehtävien ja säännönmukaisuuksien tarkastelu sekä erilaisen tiedon ja sen yhteiskunnallisen merkityksen ymmärtäminen yleensä. Hermeneuttisen otteen päämääränä ei aina ole ehdottoman totuuden vaatimus. (Kusch 1986.) Sosiaalipedagogisen työn kannalta on tärkeää yhtäältä se, että ihmisten elämää ja toimintaa pyritään ymmärtämään historiallis-

yhteiskunnallisissa yhteyksissä ja toisaalta taas sen ymmärtäminen, ettei teoriaa ja käytäntöä voida erottaa toisistaan (Hämäläinen 1995, 105–112; Hämäläinen & Kurki 1997, 82–88). Työttömyystilanteessa sosiaalipedagoginen ote voi merkitä esimerkiksi sitä, että ihmisten kokemuksia ja toimintaa pyritään ymmärtämään heidän elämänkulkunsa ja elämäkokemuksensa kautta.

Sosiaalipedagogisena kysymyksenä työttömyyden ilmiön ja sen vaikutusten ymmärtäminen on noussut ongelmaksi esimerkiksi silloin, kun on osoitettu (esim. Kurronen 1998; Suikkanen 1999) ryhmiä, joilla on ollut vaarana syrjäytyä työn lisäksi myös muilta keskeisiltä elämänalueilta. Työttömyyden ymmärtämisessä hermeneuttinen lähestymistapa on käyttökelpoinen, sillä se mahdollistaa keskustelun ylläpitämisen muutoksen suuntaan. Työttömyys on sekä yksilöllisenä että yhteiskunnallisena kysymyksenä ilmiö, johon niin sanotun ehdottoman totuuden löytäminen on joskus erittäin ongelmallista tai jopa mahdotonta. Sosiaalipedagogisessa ajattelussa mahdollistuu niin sanotun avoimen ajattelun ja tulkinnan todellisuus.

Työttömyyttä on mahdollista problematisoida esimerkiksi seuraavien kysymysten avulla: 1) miten työttömyyttä ymmärretään yhteiskunnan, yhteisön ja yksilön tason ilmiönä, 2) miten yksilö kokee työttömyyden ja miten niin sanottuja psyykkisiä prosesseja tuetaan sekä 3) miten yksilö toimii työttömyystilanteessa ja miten hänen toimintaansa ohjataan? Voidaan olettaa, että erilaisten todellisuuksien kohtaamisen kautta alkaa vähitellen muodostua moniulotteinen ymmärrys työttömyyden ilmiöstä.

Erityisen keskeinen kysymys on, miten yksilö kokee työttömyyden. Ihmisen ahdistus, pelko, avuttomuus ja turvattomuus sekä hyvinvoinnin elementit vuorottelevat selviytymisen dialektisessa prosessissa. Vähitellen syntyy uudenlainen ymmärrys omasta elämäntilanteesta. Taustalla on yhtäältä laajempi yhteiskunnallinen

käsitys työttömyydestä sekä toisaalta se, miten yksilö kokee työttömyyden oman elämänhistoriansa kautta. Keskeistä on, että opittu uusi tieto muuttuu vähitellen toiminnaksi, jonka avulla voi selviytyä.

4 Työttömyys sosiaalipedagogisena tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden kysymyksenä

Pyrkimykset tiedolliseen ja toiminnalliseen tasa-arvoon sekä yhteiskunnallisesta osallisuudesta syrjäytymisen ehkäisy ovat olleet sosiaalipedagogisessa työssä aina keskeisiä (Hämäläinen 1995; Hämäläinen & Kurki 1997). Työelämässä ihmisten välisen tasa-arvon toteutumisessa on ollut selkeitä alueellisia eroja ja esimerkiksi erilais-ten sosiaalipedagogisten käytännön toimintojen avulla on pyritty korvaamaan sitä tiedollista ja toiminnallista vajetta, joka ihmisistä osalla on eri vuosikymmeninä ollut. Yhteiskuntamme kehityksen tavoin myös sosiaalipedagoginen työ elää edelleen voimakkaassa muutosvaiheessa.

Sosiaalipedagogisessa ajattelussa korostetaan ajallemme tyypillistä elinikäistä oppimista ja kouluttautumista. Oppimisprosessit voivat kuitenkin eri ihmisillä toteutua eri elämänkulun vaiheissa hyvin eri tavoin. Oppiminen voi olla joko suunnitelmallista tai niin sanottua sattumalta tapahtuvaa. Elinikäisen oppimisen mahdollisuus toimii voimavarana myös työttömyystilanteissa. Sosiaalipedagogisen työn avulla on pyritty myös yhteiskunnalliseen kasvatukseen. Sen tehtävänä on ollut lisätä aktiivisuutta erityisesti niillä, jotka ovat saaneet vähiten koulutusta. On ollut aikoja, jolloin on keskusteltu myös siitä, onko yhteiskunnallisen osallisuuden lisääminen kaikkien väestöryhmien osalta edes perusteltua. Yhteiskunnallisen kasvatuksen

tehtävänä on silloin ollut asenteellisen muutoksen ja valmiuksien aikaansaaminen erityisesti niiden pitkälle koulutettujen kohdalla, jotka ovat vastustaneet tasa-arvoisen kasvatuksen ajatusta.

Pyrkimykset hyvinvointivaltion tasavertaisiin taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin leimaavat sosiaalipedagogista toimintaa. Näillä TSS-oikeuksilla tarkoitetaan oikeutta työhön, sosiaaliseen turvallisuuteen, koulutukseen ja kulttuuriin sekä ympäristöarvoihin. Perusoikeudet ovat sidoksissa yhteiskunnan arvopäämääriin ja tavoitteisiin. Sivistyksellisissä perusoikeuksissa taataan myös oikeus tietoon. (Arajärvi 1994, 13–18, 28–33.) Työttömyystilanteissa näiden perusoikeuksien toteutuminen usein kyseenalaistuu.

Sosiaalipedagogisessa ajattelussa korostuu ihminen kehittyvänä ja järjeställisenä olentona, jolloin hän on tietoinen itsestään, ympäristöstään, menneisyydestään ja jossain määrin myös tulevaisuudestaan (Hämäläinen 1995; Hämäläinen & Kurki 1997). Tajunnallisena eli henkisenä olentona ihminen muodostaa käsityksiä ja merkityksiä erilaisista asioista. Hän on tunne-, tieto- ja tahto-olento. Psykososiaalisessa ihmiskäsityksessä nousee esiin ihminen vuorovaikutusolentona. Toiminnallisena ja sosiaalisena olentona ihminen jäsentyy siihen aikaan ja paikkaan, jossa hän elää. Hän on yhteiskunnan jäsen, jolla on myös erilaisia rooleja. (Niemelä 1984; Niemelä 1993, 18–24.) Sosiaalipedagogisessa työssä on pyritty huomioimaan ihmisten tarpeiden tyydyttämiseen liittyviä kysymyksiä, sillä esimerkiksi työttömyystilanteissa vaarantuu usein myös ihmisten moniulotteinen tarpeiden toteutuminen.

5 Ajatuksia sosiaalipedagogisesta painotuksesta työttömyyden ehkäisyssä

Sosiaalipedagogisen työn yhtenä keskeisimpänä ajatuksena on ollut ihmisen kehittymismahdollisuuksien huomioiminen siinä yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jossa hän elää. Ihminen itseään kulttuurisesti luovana olentona on ollut kasvatustodellisuuden 'keskiössä'. Työttömyyden ehkäisyyn kannalta on keskeistä, että sosiaalipedagogisessa työssä korostuu ihmisten selviytymisen tukeminen toiminnan ja osallisuuden avulla. Tarkoituksena on yhtäältä etsiä, mutta toisaalta myös vähentää niitä esteitä, jotka vaikeuttavat ihmisten tasa-arvoista elämää yhteiskunnassa. Kyseessä ovat pyrkimykset ihmisen oman elämänhallinnan lisäämiseen. Tuettaessa mahdollisuuksia elämähallintaan pyritään vahvistamaan myös yhteiskunnallista integraatiota ja estämään syrjäytymistä. Lisäksi yhteisön tuki on katsottu aina tärkeäksi. (Hämäläinen 1995; Hämäläinen & Kurki 1997.)

Sosiaalipedagogisessa työssä on aina heijastunut myös niin sanottu kasvatussuhde pedagogisen toiminnan perustana. Kyseessä on ollut myös niin sanotun kriittisen tietoisuuden herättäminen ja kasvun kokonaisvaltainen tukeminen. Tässä kasvatussuhteessa on ollut keskeistä yhtäältä joustavuus ja toisaalta myös arkipäivän elämässä selviytymistä tukeva käytännöllinen järki. Työttömyyden ehkäisyyn kannalta on merkitystä sillä, että sosiaalipedagogisen työn yksi keskeisimmistä painotuksista on niin sanottujen itsekasvatuksellisten prosessien vahvistaminen. Tavoitteena on luoda ihmisille sellaisia valmiuksia, joiden avulla he selviytyisivät sekä ympäristön että yhteiskunnan haasteista ja pystyisivät ottamaan vastuuta omasta elämästään. Tarkoituksena on näin ollen tukea ihmisiä auttamaan itse itseään niin, että syrjäytymisen mahdollisuus olisi mahdollisimman vähäinen. Rohkaiseva vahvistaminen

realistiseen toimintaan omien olojen kehittämiseksi ja arjen ongelmien ratkaisemiseksi kuuluu sosiaalipedagogiseen ajatteluun. Ihmisen itsensä kehittämiseen ja elinikäiseen oppimiseen kannustamisen nähdään keskeiseksi voimavaraksi myös omien olojen ja ongelmien ratkaisemisen kannalta.

Yhteiskunnassamme on aina ollut ilmiöitä, joita myös sosiaalipedagogisen työn avulla on pyritty ymmärtämään. Ihmisille on pyritty etsimään ja löytämään niitä valmiuksia, joita tarvitaan ilmiöstä selviytymiseen ja sen kohtaamiseen. Esimerkiksi työttömyys on 1990-luvulla ollut tällainen ilmiö. Erilaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden ymmärtämiselle haetaan laajempia tulkintoja ja kytkentöjä. Sosiaalipedagogisella ajattelulla voidaan edelleen vaikuttaa yhtäältä tämän ymmärryksen luomiseen ja toisaalta sen syventämiseen. Voidaan olettaa, että erilaisten todellisuuksien kohtaamisen kautta alkaa vähitellen muodostua moniulotteinen ymmärrys myös itse ilmiöstä. Työttömyyden ymmärtämisessä on ollut nähtävissä käytännön ja teorian yhteenkuuluvuus sekä konkreettisuus ja tilannesidonnaisuus.

Ihminen on myös työttömyystilanteessa kasvatustodellisuuden keskiössä kulttuurisesti luovana olentona. Keskeistä on myös, millaisia yhteisiä selviytymissäantöjä on olemassa. Jokainen yksilö kokee ja ymmärtää työttömyyden oman elämänhistoriansa kautta ja pyrkii omalla tavallaan selviytymään myös vaikeassa elämäntilanteessaan. Uuden tiedon, toiminnan ja ohjauksen merkitys on keskeistä uudenlaisen ymmärryksen luomisessa. Niin sanotuissa uusavuttomuustilanteissa saattaisi hyvinkin olla avuksi sellainen tuki, joka ilman kenenkään määräyksiä kohdistuisi ihmisten arkipäivän jäsentämiseen ja tukemiseen.

Muutoksen aikaansaaminen on keskeistä sosiaalipedagogiikassa. Sen ideologia on edelleen käyttökelpoista silloin, kun työttömyyden

ongelman ratkaisukysymyksenä halutaan korostaa ihmisten tasavertaista oikeutta elinikäiseen oppimiseen ja muutokseen. Kyseessä on ilmiö, johon niin sanotun ehdottoman totuuden löytäminen on erittäin ongelmallista tai jopa mahdotonta.

Sosiaalipedagogiikassa korostetaan edelleen myös tiedonintressien moniulotteisuutta. Yhteiskunnassamme tarvitaan nyt erilaisia muodostettua ja ymmärrettyä tietoa. Työttömyysilmiön yhteydessä korostuu ihmisten välinen tiedollinen epätasa-arvo. Tiedon osalta kansan ennustetaan jakaantuvan kahtia siten, että osalla on tietoa hyvin runsaasti ja osalla taas hyvin vähän. Aina tulee kuitenkin olemaan ihmisiä, joita modernit tiedon hakemis- ja tuottamiselementit eivät tavoita. Sosiaalipedagogisessa työssä kohderyhminä ovat juuri nämä tietoyhteiskunnan monimutkaisten rakenteiden ulkopuolelle jääneet ihmiset. Sosiaalipedagogiikan yksi keskeinen tehtävä on sen ymmärryksen lisäämisessä, että niin sanottu tiedon kuilun tasoittaminen on yhteiskunnassa aina ajankohtaista. Kyseenalaista on, pystytäänkö sosiaalipedagogisella työllä kaventamaan tätä kuilua. Nyt kaivataan tietoa, joka elää konkreettisesti elämässä ja jota pystytään heti hyödyntämään.

Lähteet

Arajärvi, P. 1994. Oikeus sivistykseen. Tampere: Lakimiesliiton kustannus.

Bauman, Z. 1996. Postmodernin lumo. Suomentanut J. Vainonen. Toimittaneet P. L. Ahponen & T. Cantell. Tampere: Vastapaino.

Hämäläinen, J. 1995. Sosiaalipedagogiikan oppihistoriallinen kehitys Saksassa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 26.

Hämäläinen, J. & Kurki L. 1997. Sosiaalipedagogiikka. Porvoo: WSOY.

- Kainulainen, S. 1998.* Elämäntapahtumat ja elämään tyytyväisyys eri sosiaaliluokissa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 62.
- Koistinen, P. 1997.* Pelastavatko palvelut työllisyyden. Työpoliittinen aikakauskirja 4 (40) 7–20.
- Koistinen, P. 1999.* Työpolitiikan perusteet. Juva: WSOY.
- Kurronen, M. 1998.* Työttömyys ja elämäntilanne. Helsinki: Työkuntoyhdistys ry.
- Kusch, M. 1986.* Ymmärtämisen haaste. Jyväskylä: Gummerus.
- Niemelä, P., Kainulainen, S., Laitinen, H., Pääkkönen, J., Rusanen, T., Ryyänänen, U., Widgren, E., Vornanen, R., Väisänen, R. & Ylinen, S. 1997.* Suomalainen turvattomuus. Inhimillisen turvattomuuden yleisyys, perusulottuvuudet ja tyypittely – haastattelututkimus 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Niemelä, P. 1993.* Moraali- ja sosiaaliteoreettiset lähtökohdat. Julkaisussa J. Hämäläinen & P. Niemelä: Sosiaalialan etiikka. Juva: WSOY, 10–34.
- Niemelä, P. 1984.* Tarveperiaate sosiaalipolitiikan peruseriaatteena. Sosiaalivakuutus 1984/1, 15–21.
- Nätti, J. 1996.* Eriytyvät ja riskiäntyvät työmarkkinat. Julkaisussa A-L. Matthies, U. Kotakari & M. Nylund (toim.) Välittävät verkostot. Jyväskylä: Vastapaino, 75–90.
- Pohjola, A. 1996.* Muuttuuko työn sidos. Julkaisussa K. Ahlqvist & A. Ahola (toim.) Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita, 108–128.
- Rifkin, J. 1995.* The end of the work: the decline on the global labor and the dawn of the postmarket era. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Suikkanen, A. 1999.* Modernin yhteiskunnan muutosten tulkitseminen. Tiedepolitiikka 1/99, 21–32.
- Tornberg, V. & Väyrynen, S. 1998.* Työ virtuaalitoimistossa. Katsaus. Työelämän tutkimus 9 (4) 37–42.

Väisänen, R. 1995. Työelämän turvattomuus, sen syyt ja hallintakeinot. Tutkimus ydinkeski-ikäisistä (45–54) työntekijöistä Kuopion läänissä. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 28.